

Євген КОВАЛЬОВ,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна

Yevhen KOVALOV,

PhD in History,
Associate Professor at the Department
of History of Ukraine,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine

e-mail: y.kovalov@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7740-4332>

**На перетині публічного з приватним,
або Як модерний націоналізм змінював політику,
суспільство й родину: Бауманн Ф. Розділена династія:
родинна історія російського й українського націоналізмів.
Львів: Локальна історія, 2025. 384 с.**

Публікація видавництвом «Локальна історія» українського перекладу монографії швейцарського дослідника Фабіана Бауманна «Розділена династія. Родинна історія російського й українського націоналізмів» стала важливою подією для тих, хто цікавиться українською минувиною XIX і XX ст. У книзі йдеться про Шульгиних — членів родини, що впродовж тривалого часу посідала помітне місце в громадському житті Києва й того регіону, який нині зветься Правобережною Україною, а в Російській імперії офіційно йменувався Південно-Західним краєм.

Ф. Бауманн розповідає про долі кількох поколінь Шульгиних на тлі грандіозних модернізаційних процесів, що відбувалися в краю, де вони мешкали. Їхня родинна історія вказує на розмаїття відповідей на виклики, спричинені поширенням націоналізму, представленого в життєвому просторі Шульгиних двома конкуруючими проектами — «великої російської нації», що мала би включати в себе всю східнослов'янську людність Східної Європи, зокрема «малоросійську», релігійно означену як православну й політично об'єднану російською державністю, та окремої української нації. Тож одна гілка Шульгиних обрала російську ідентичність, а інша — українську. Ф. Бауманн ґрунтовно дослідив мотивацію такого вибору, а також його наслідки для приватного життя та громадської активності цієї «розділеної династії».

Головним героєм розділу «На перехресті» є Віталій Шульгин (1822–1878), який завдяки поєднанню регіонального «малоросійського» патріотизму з лояльністю до Російської імперії спромігся стати видатною постаттю в інтелектуальних

Рис. 1. Фото з обкладинки до книжки
Фабіана Бауманна «Розділена династія:
родинна історія російського й українського
націоналізмів»

і громадських колах Києва, професором історії в Університеті Святого Володимира і фундатором «Киевлянина» — впливової газети, що видавалася понад пів століття, у 1864–1919 рр. У трактуванні

суспільно-політичних поглядів і дій Віталія Шульгіна та його спадкоємців Ф. Бауманн загальнодотримувався концепції Фейт Гіллс, викладеної в її монографії «Діти Русі» ("Children of Rus"), яку, до речі, теж варто було би перекласти українською мовою та перевидати в Україні. Згідно з нею, у середині XIX ст. у Києві склалося впливове «малоросійське лобі», що просувало «малоросійську ідею», сутність якої полягала в правому популізмі, який після апробації на правому березі Дніпра мав охопити всю імперію, особливо після революційної кризи 1905 р. Саме таку ідеологію формулював і поширював через свою газету Віталій Шульгин, а його спадкоємці продовжили цю справу.

У розділі «Нішевий націоналізм» ідеться про Віталієвого небожа Якова Шульгіна (1851–1911), який зробив інший вибір, ніж його дядько, — став українофілом. У цій частині книги автор багато уваги приділив родині як первинній ланці українського національного руху, коли після репресій, запроваджених сумнозвісним «Емським указом», публічні вияви української національної ідентичності в межах Російської імперії були неможливі. На прикладі Якової дружини Любові Шульгиної, уродженої Устимович, Ф. Бауманн показує, як модерний націоналізм сприяв переосмисленню гендерних ролей і зростанню значущості жіноцтва в соціокультурній царині. Автор слушно зауважує, що наприкінці XIX ст. український національний рух структурувався як мережа родин. Приватний простір сім'ї став «нішею», що захистила українство в цей тяжкий для нього час, у ній вироблялася система культурних кодів (вживання української мови тощо), які дали змогу чіткіше визначити українську ідентичність.

Тема родини як випробувального майданчика політичних та соціокультурних інновацій доби модерного націоналізму присутня і в наступній частині книги — «Патріархи та патріоти», присвяченій спадкоємцям Віталія Шульгіна — Дмитру Піхну (1853–1913) і Василю Шульгину (1878–1976). Особисте життя представників цієї гілки Шульгиних, яка значно розгалужилася до початку XX ст., виходило далеко за межі прийнятих у той час соціальних конвенцій, проте автор доводить, що парадоксальним чином це не лише не руйнувало родинних зв'язків, а, навпаки, зміцнювало їх, оскільки потужним об'єднавчим чинником для них став націоналізм — у цьому випадку російський. Важливе значення для згуртування мало успішніше родинне підприємство — газета «Киевлянин». І в цій гілці Шульгиних жіноцтво шукало нові гендерні моделі, які би дали змогу поєднати удавані традиційні цінності з неминучою емансипацією. Досвід Катерини Шульгиної, уродженої Градовської, Василюєвої дружини, яка пробувала свої сили в політичній

журналістиці та громадській активності, в освітленні Ф. Бауманна свідчить, наскільки ці пошуки були складними й навіть болісними. Приклад Д. Піхна доводить, що вибір «всеросійства» міг приносити відчутну особисту користь — виходець з селянської родини завдяки цьому зробив визначну академічну кар'єру в Київському університеті, одержав у спадок від Віталія Шульгіна його вдову та його газету, а на схилі життя увійшов до правлячої еліти Російської імперії — став членом Державної ради. Ф. Бауманн у цьому розділі висвітлює, як Дмитро Піхно й Василь Шульгин між революційними розрухами 1905 р. і початком Першої світової війни пристосувалися до умов публічної, масової політики, парламентської та партійної роботи.

Доба Першої світової війни та революційних рухів 1917–1921 рр. постає у частині «Тріумф і трагедія», що точно відображає сутність політичних та соціальних процесів, у які були занурені обидві гілки Шульгиних. Василь Шульгин непохитно вірив у монархію як символ удаваної єдності «великої російської нації», проте зневірився у дієздатності монархії як реального політичного інституту, тому взяв безпосередню активну участь у Лютневій революції 1917 р. Цим він мимоволі посприяв політичній кар'єрі свого нелюбого родича з української гілки Шульгиних Олександра Яковича (1889–1960), який завдяки краху імперії та народженню на її руїнах української державності спромігся обійняти низку відповідальних урядових посад й особливо відзначився на дипломатичній службі. Проте обидві гілки «розділеної династії» зазнали трагічних втрат — у бою під Крутами загинув Олександрів брат Володимир, без двох синів залишився Василь, який приєднався до «білого» руху. Зрештою, Шульгини, як ті, що вважали себе українцями, так і ті, що воліли бути росіянами, стали емігрантами. Ф. Бауманн слушно зазначає, що трагізм того часу полягав не лише в особистих втратах, а й у тому, що всі жертви не допомогли перемогти ворога, який виявився значно потужнішим, — більшовиків, і водночас це показало вразливість тих національних проєктів, які обстоювали обидві гілки Шульгиних.

У завершальному розділі «Проживаючи минуле» Ф. Бауманн заглиблюється в мотиви рефлексії і самопрезентації Олександра, Василя та Катерини Шульгиних в їхніх мемуарних текстах. Автор зазначає, що саме в еміграції, завдячуючи мемуарному письму, Шульгини остаточно розмежувалися щодо ідентичності — або української, або російської. Більше жодних компромісів, якихось проміжних форм бути не могло, одне виключало інше.

Праця Ф. Бауманна заслуговує на увагу не тільки завдяки величезному обсягу ретельно зібраного й вдало скомпанованого фактажу, але й через свої концептуальні засади. Автор

ставиться до національної ідентичності як до інтелектуального конструкту, принципово відкидаючи будь-який есенціалізм чи примордіалізм. Неодноразово він підкреслює, що національна ідентичність є наслідком свідомого вибору, особливо на ранніх етапах розвитку модерних національних рухів. Інакше кажучи, українцями чи росіянами не народжуються, ними стають під впливом численних політичних і соціокультурних чинників. Коли націоналізм став потужним інструментом модернізації та почав замішувати старі, домодерні ідентичності, як-от

станову, конфесійну, Шульгини зробили свій вибір: одні на користь українства, а інші — «всеросійства». І вибір цей був доволі повільним, тривалий час ще допускалися компромісні варіанти за формулою «і-і», тільки внаслідок війн та революцій початку ХХ ст. остаточно утвердилася альтернативна формула «або-або», принаймні у випадку Шульгиних. Конструктивістський підхід до дослідження національної проблематики, використаний Ф. Бауманном, варто, на нашу думку, ширше застосовувати в історичних українознавчих студіях.

Дата надходження до редакції: 27.07.2025 р.

Дата схвалення до публікації: 20.08.2025 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)